

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1994

6

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1995, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag:

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0510-X

PALEO-AKTUEEL

6

redactie

Mette Bierma

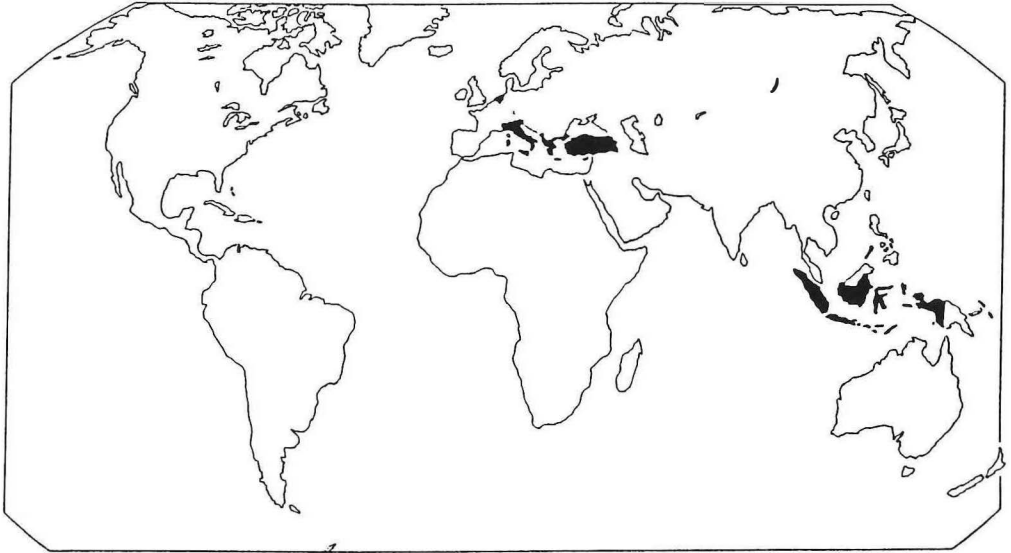
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

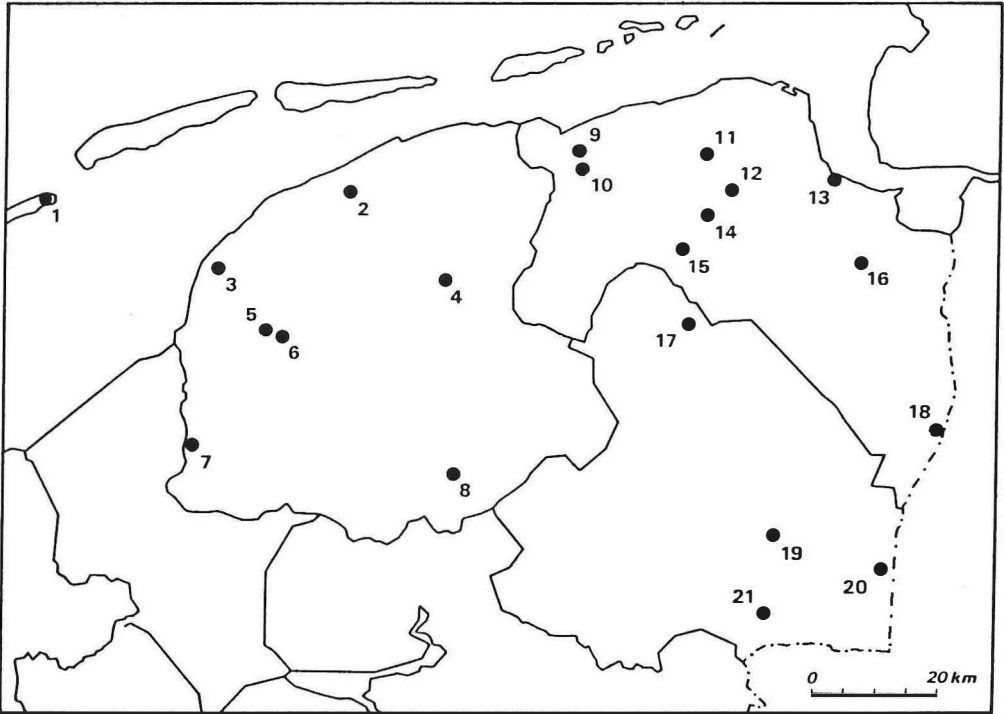
Groningen, 1995

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland en Turkije

In deze aflevering uit Noord-Nederland

1. Oost-Vlieland;
2. Hallum;
3. Wijnaldum;
4. Suameer;
5. Wommels;
6. Oosterend;
7. Hindeloopen;
8. Oldeholtwolde;
9. Ulrum;
10. Houwerzijl;
11. Toornwerd;
12. Lellens;
13. Heveskes;
14. Thesinge;
15. Groningen;
16. Midwolda;
17. Yde;
18. Hasseberg;
19. Schoonoord;
20. Barger-Compascuum;
21. Dalen.

INHOUD

D. STAPERT	
De vuistbijl van Oldeholtwolde (Fr.)	9
L. JOHANSEN EN D. STAPERT	
'Vuur-stenen' in het laat-Paleolithicum	12
H. WOLDRING	
Palynologische aanwijzingen voor akkerbouw in het 10e millennium BP in Centraal-Anatolië?	16
B. BOEKSCHOTEN EN D. STAPERT	
Tijd slijt	20
D.L. BEKKER	
Leang Burung 2: 10.000 jaar continue bewoning?	23
A.L. BRINDLEY	
Datering van bouw en gebruik van de Papeloze Kerk (D49), op grond van het aardewerk	27
A. UFKES	
Een bijzondere scherf uit Kolhorn (N.-H.)	30
J. HIELKEMA	
Een onderzoek naar de vondstcontext van de bronzen bijlen die in Noord-Nederland zijn gevonden	34
O.H. HARSEMA	
Een bronsstijldhuis gebouwd bij Emmen (Dr.)	37
H.A. GROENENDIJK EN W.A. CASPARIE	
XXVII (Bou) Hasseberg (Gr.). Een daloversteek in een Westerwoldse 'ril'	41
J.M. BOS, J. SCHEFFER, E. TAAYKE EN H.T. WATERBOLK	
De kolonisatie van de Friese klei: opgraving Wommels-Stapert (gem. Littenseradiel, Fr.)	45
O.H. HARSEMA	
Nieuwe ijzertijdontdekkingen onder het oude bouwland van Dalen (Dr.)	49
J.M. PASVEER	
Archeologisch onderzoek in Irian Jaya. Verslag van een eerste oriënterende reis	53
G.J. DE LANGEN	
Archeologische terreinwinst. Pleidooi voor archeologische erfgoedplanning in Friesland	56

G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T.M. PERGER, S. WENTINK EN M.H. WISPENWEY Tussen beleid en wetenschap. Tussentijds bericht over het project Bescherming Op Maat in Friesland	60
J.M. BOS Terpzoelen	64
P. ATTEMA Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome; de Sezze survey, Italië	67
ZOÏ MALAKASIOTI, VASSO RONDIRI & REINDER REINDERS Groninger bijdrage aan Griekse monumentenzorg	71
J. SCHEFFER Archeologische veldverkenningen in het ruilverkavelingsgebied Wommels (Fr.)	75
J. SCHELVIS Mijten op de achtergrond. Belang, definitie en mogelijke herkomst van de achtergrondfauna in subfossiele mijtenfauna's	78
A.T. CLASON Het Jacobschaap, een oud Nederlandse ras?	82
R. BAKKER Stuifmeel van veldzuring en schapezuring: aanzet tot ecologische en archeologische interpretatie	85
A.D. DE VRIES EN S. BOTTEMA De paleohydrologie van het Reestdal (Dr.)	89
M.C. GALESTIN Egyptisch godinnenpaar op Groninger wierde?	91
J. BANDEL, A. BRENNAN, H. HALICE, K. VAN DER MEULEN, J. NICOLAY, M. ROOKE, E. VAN DER SCHAFT, J. VELDHUIS EN M. WIGGERS Speurtocht naar de vindplaats van 'het meisje van Yde' (Dr.)	94
S. BOTTEMA Het ontstaan van het veentje van het meisje van Yde (Dr.)	96
S. BOTTEMA Het oppervlaktemonster: de relatie tussen stuifneelregen en vegetatie	99
T. LOOIJENGA Toch runen uit Wijnaldum (Fr.)?	102

A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch antropologisch onderzoek van de crematie van Wijnaldum (Fr.)	106
A.G.F.M. CUIJPERS, H.A. GROENENDIJK & P.B. KOOI	
Een grafveld uit de vroege middeleeuwen bij Lellens (Gr.)	109
E. KNOL	
Een nieuw ontdekt vroegmiddeleeuws grafveld: Ulrum-de Capel (Gr.)	112
J.W. BOERSMA	
Een 'inkijkoperatie' in de wierde Heveskes (Gr.)	115
A. JAGER	
Twaalfde-eeuwse bewoningssporen te Suameer (Fr.)	119
A. ZWART	
Thesinge (Gr.) via de boor: veen, klei, woudgrond en het klooster Germania	123
P.B. KOOI	
Op ieder potje past een deksel	127
J. MOLEMA	
Een steenhuis te Midwolda (Oldambt, Gr.)	129
B. HUIZENGA EN A. JAGER	
Onderzoek naar de diaconie van Oost-Vlieland	133
J.M. BOS, J.M. PASVEER EN T.B. VOLKERS	
Uit de illegale snijkamer? Vondelingen uit Hindeloopen (Fr.)	135
A.F.L. VAN HOLK	
Thuishaven Groningen	138

EEN GRAFVELD UIT DE VROEGE MIDDELEEUWEN BIJ LELLENS (GR.)

A.G.F.M. Cuijpers¹, H.A. Groenendijk² en P.B. Kooi

Het komt niet vaak voor dat binnen een jaar tijd en in één provincie twee onbekende grafveldjes uit de vroege middeleeuwen worden ontdekt. Dat was in 1994 het geval in het Groninger wierdengebied. Het eerste grafveldje ligt bij Ulrum (E. Knol, deze bundel), het tweede bij Lellens. Over het laatste gaat deze bijdrage.

In het kader van de ruilverkaveling Stedum-Loppersum werden in juni 1994 kavelverbeteringen uitgevoerd in het gebied ten oosten van de wierde Lellens. Nieuw gegraven sloten accentueerden korte tijd het nog aanwezige reliëf, dat als onderdeel van de kavelverbetering spoedig zou verdwijnen. De verbrede bermsloot langs de Borgweg sneed zo'n zwakke terreinwelling aan, die was bestemd om te worden afgevlakt. Bij inspectie van het aangesneden talud door de tweede auteur bleek dit opmerkelijk schoon en maakte de indruk natuurlijk te zijn opgeslibd. Na enig zoeken werden echter wat brokjes verbrande leem, een potscherf en enkele uiterst kleine fragmentjes gecalcineerd bot aangetroffen. Een prompte determinatie van het botmateriaal door de eerste auteur gaf aan dat dit de resten waren van een gecremeerd menselijk individu. Verder onderzoek kon niet uitblijven en er moest bovendien spoedig actie worden ondernomen. Een klein vlak op het hoogste deel van de ca. 30 m brede welling werd ontdaan van de bovengrond. Deze eendaagse verkenning onderstreepte dat het om een grafveldje ging, maar maakte tegelijk duidelijk dat het ernstig gehavend was. Verbrande leem, houtskool en gecalcineerd bot werden slechts als aders in het vlak waargenomen, wat de indruk gaf van nazakking van vondstmateriaal in droogtescheuren, niet meer dan een schaduw vormend van zaken die op een hoger niveau moeten hebben gelegen. Nogal wat stukjes aardewerk en bot bevonden zich in de geroerde bovengrond.

Daags na deze verkenning vonden drie medewerkers van de EGD in een kabelsleuf juist

naast het onderzochte vlak een skelet. De heren Prijt, Drewel en Van Dijk begrepen het belang van de vondst en gaven deze direct door aan het ruilverkavelingskantoor, van waaruit melding aan de provinciaal archeoloog volgde. Hoewel flink gehavend en maar 30 cm beneden maai-veld lag het grootste deel van het skelet nog op z'n plaats, oriëntatie NW-ZO, het hoofd afge-wend naar het ZW. Tussen de skeletdelen lagen ook stukjes verbrand bot en waren houtskool-achtige vlekken te zien; een vage grafkuil tekende zich af. Met deze vondst werd de noodzaak van een groter opgezet onderzoek duidelijk en werd de medewerking van de vakgroep Archeologie ingeroepen.

Op 29 juni vond onder leiding van de derde auteur een nader onderzoek plaats.³ Naast het bestaande vlak is toen aan de oostzijde een nieuw vlak van de bouwvoor ontdaan, waardoor een totale oppervlakte van ca. 12 bij 23 m onderzocht kon worden. In het oostelijk deel van het opgravingsvlak zijn geen nieuwe sporen aangetroffen. Daarop is het reeds bestaande vlak, dat sterk was uitgedroogd, verdiept.

Bij het uitprepareren van het skelet bleek dat dit op de rug lag, met de armen gestrekt langs het lichaam. De benen waren ten gevolge van het graven van de kabelsleuf volledig verdwenen. Van een grafkuil was geen spoor (meer) te bekennen. Het skelet is afkomstig van een mannelijk individu. De geslachtskenmerken van het bekken geven dit duidelijk aan. De leeftijd van het individu is op twee manieren bepaald: morfologisch, volgens de zogenaamde gecombineerde methode (W.E.A., 1980), en met behulp van kwalitatief histologisch onderzoek. De morfologische leeftijd is bepaald met behulp van het os pubis en de spongiosa van de femur proximalis en valt tussen het 34e en 42e levensjaar. De histologische leeftijd valt tussen het 34e en 47e levensjaar (Hummel & Schutkowski, 1993). Dit rechtvaardigt de conclusie dat het hier om een

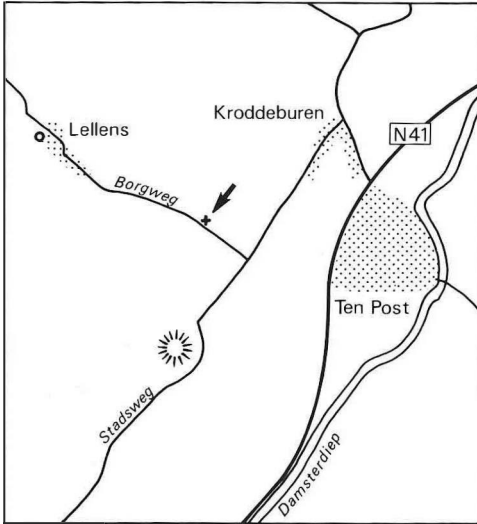

Fig. 1. De ligging van het grafveld (pijl) tussen Lellens, Kroddeburen en een onbehuiste wierde in een bocht van de Stadsweg (tek. J.H. Zwier).

man gaat die tussen de 34 en 42 jaar oud werd.

Bij het skelet werden drie klompen roest aangetroffen. De onherkenbaar geworden stukken ijzer werden geröntgend als laatste mogelijkheid om nog iets van de kern zichtbaar te maken.⁴ Dit leverde drie min of meer herkenbare voorwerpen op:

- een gesp
- een mesfragment
- een kram (?)

De voorwerpen passen goed in de context van een vroeg-middeleeuws grafveld met bijgiften.

Voor het overige leek het aanvankelijke beeld van crematieresten en houtskool in verspreid liggende krimpscheuren te worden bevestigd. In één geval bleek de schijn echter te bedriegen. Bij het verdiepen van die plek met de schep tekende zich een onregelmatig gevormde kuil van ca. 1,5x2 m af, die vooral herkenbaar was door de vele houtskool en crematieresten (A).

De gevonden crematies zijn fysisch-antropologisch gedetermineerd. Er is gekeken naar het minimum aantal individuen, geslacht en leeftijd. De botfragmenten groter dan 10 mm zijn naar skeletdeel ingedeeld en bovendien is de verbrandings-temperatuur bij elke crematie vastgesteld. Ook is gekeken of het om menselijke of dierlijke

botfragmenten gaat.

In de eerste plaats werd het gecalcineerde bot onderzocht dat reeds vóór de opgraving werd verzameld en uitsluitel moest geven over een al dan niet aangetroffen menselijke crematie. Het gewicht van de botfragmenten bedraagt 3 gram. De verbrandingstemperatuur lag tussen 550 en 650 °C. Herkend zijn fragmenten van schedel, axiaal en diaphysen, waarvan de laatste histologisch werd onderzocht. Het gaat naar alle waarschijnlijkheid om een kind tussen de 3 en 6 jaar oud.

De grote kuil (A) bevatte 191 gram botresten. Herkend zijn fragmenten van schedel, kaak, axiaal, epiphysen en diaphysen. De histologische leeftijd bedraagt 34-47 jaar. Het geslacht kan niet worden bepaald. Mogelijk is er nog een tweede individu in de crematie aanwezig (infans !?). Ook zijn enkele dierlijke botfragmenten aanwezig, naar alle waarschijnlijkheid van een rund.⁵

Door de verschillende waarnemingen wordt het waarschijnlijk, dat ook de verspreide houtskool en crematieresten in krimpscheuren op drie andere locaties de laatste aanwijzingen voor een dergelijke kuil zijn (C, D, E). In totaal lijken daarmee de schamele resten van tenminste vijf bijzettingen aangetoond te zijn. Het voorkomen van crematie naast lijkbegroving en de enkele voorwerpen daarbij, maakt het mogelijk dit grafveld als geheel in de 7e-9e eeuw te dateren.

De aanwezigheid van een grafveld op deze plaats was volslagen onbekend. Er was evenmin een toponiem, een opvallende perceelsvorm of overlevering te vinden.

De relatie tussen het nieuw ontdekte grafveld en de bijbehorende bewoning blijft onduidelijk. Uit de onmiddellijke omgeving zijn geen nederzettingssporen bekend, maar gezien de mate van aantasting van het grafveld in het verleden is het niet ondenkbaar dat deze reeds eerder zijn verdwenen. Daarnaast is het mogelijk dat het grafveld op enige afstand van een nederzetting heeft gelegen. Daarvoor komen twee locaties in aanmerking, namelijk Lellens in het noordwesten en een onbehuiste wierde langs de Stadsweg in het zuidwesten. Ook bij Godlinze en Ezinge lagen de grafvelden in de vroege middeleeuwen op ruime afstand van de nederzetting (van Giffen, 1920; Waterbolk & Boersma, 1976).

Inmiddels is het onderzochte perceel geëgaliseerd.

Summary

A cemetery, probably dating from the 7th-9th century AD, was discovered near the village of Lellens. Although the site had been thoroughly levelled a long time ago, the remains of at least five individuals were found, the cremated remains of four and one skeleton. The skeleton was that of an adult man, aged 34-42 years. Two of the cremations could be analysed and turned out to be of an adult, aged 34-47 years, and a child, aged 3-6 years. The skeleton was accompanied by a knife, a buckle and a clasp(?).

Since no settlement traces are known in the vicinity, it seems that the cemetery was associated with one of the two nearby terp mounds, Lellens or another to the south-west of it.

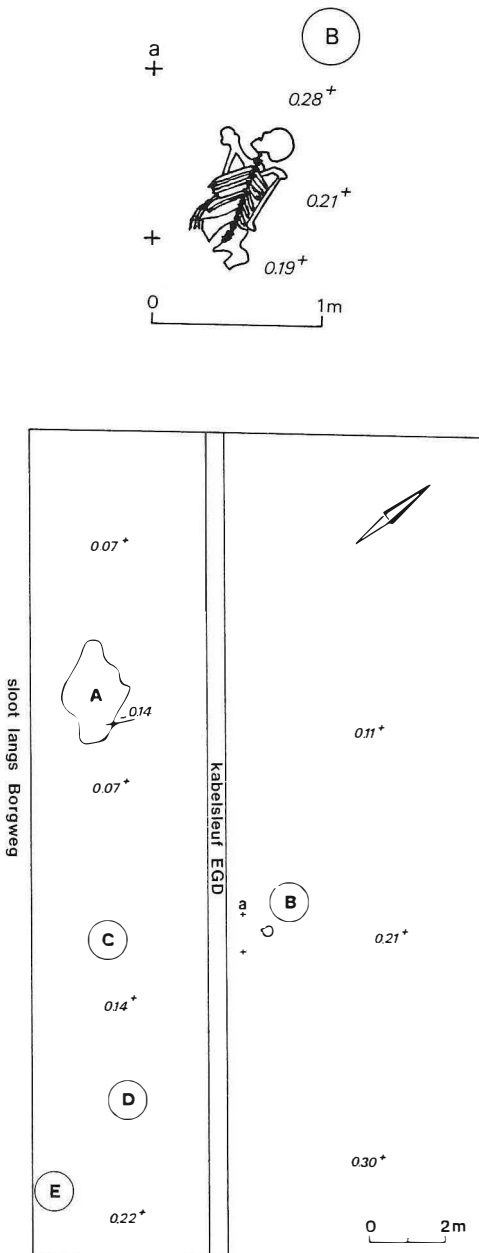

Fig. 2. Vereenvoudigde plattegrond van het opgravingsvlak met de crematieplekken (A, C, D en E, onder) en het skelet (B, boven) (tek. J.H. Zwier).

Noten

1. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
2. Provinciaal archeoloog van Groningen, ROB.
3. In overleg met Van Vilsteren stelde de GRONTMIJ welwillend een hydraulische kraan ter beschikking. De collega's J.W. Boersma en A. Ufkes verleenden de nodige hulp bij het veldwerk en tekenaar J.H. Zwier legde de gevonden sporen vast.
4. Röntgenonderzoek en determinatie door H.J.M. Meijers, ROB.
5. Determinatie F. Laarman, ROB.

Literatuur

- Giffen, A.E. van, 1920. Een Karolingisch grafveld bij Godlinze. *Derde en vierde Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek*, pp. 39-96.
- Hummel, S. & H. Schutkowski, 1993. Approaches to histological age-determinations in cremated human remains. In: G. Grupe & N. Garland (eds.), *Histology of ancient human bone. Methods and diagnosis*. Berlin, pp. 11-123.
- Waterbolk, H.T. & J.W. Boersma, 1976. Bewoning in vóór- en vroeghistorische tijd. In: *Historie van Groningen*. Groningen, pp. 64-65.
- Workshop of European Anthropologists, 1980. Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons. *Journal of Human Evolution* 9, pp. 517-549.